

DOI: 10.32347/2076-815x.2023.83.3-15

УДК 711.1

д.арх., професор **Дьомін М.М.**,

deminmaster@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3144-761X,

д.арх., професор **Яценко В.О.**,

viktoryathenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6054-729X,

Берова П.І., berova.pi@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0002-2142-4377,

Київський національний університет будівництва і архітектури

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНИЙ СТАН МІСТОБУДІВНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Співставляючи нинішні проблеми регіонального планування з тими які стояли кілька десятиків років тому можна впевнитися, що за цей час ми досягли зовсім небагато.

Як і тоді актуальними остаються проблеми визначення об'єкту і предмету, теорії і методології, критеріїв і цілей регіонального планування, форм організації розробки і реалізації проектних рішень.

М.М. Дьомін

В даних матеріалах дослідження розглянуто особливості містобудівної та регіональної діяльності в сучасних умовах. Розглянуто важливість вивчення попередніх етапів проектної наукової та освітньої діяльності, які формують сталу базу містобудування та регіонального планування: сфера економіки, соціології, географії, екології та інженерних галузей.

Визначено яким чином нестабільність їх розвитку впливає на сталий розвиток системи розселення “людина-середовище” в цілому. Розглянуто існуючі форми розселення, такі як селищна, приміська, групова-територіальна громада, та їх місце в загальній системі розселення - регіон, країна. Як стратегія сучасного розвитку в роботі розглядається процес соціологізації простору в якому проживає суспільство.

Ключові слова: Містобудування; регіональне планування; розселення; місто; суспільство; містобудівний кодекс; екологія; територіальна громада; закон; соціологізація.

Вступ. Система розселення розглядалася завжди як особливим чином упорядковане розміщення в просторі штучних і природних елементів жилого середовища. Спрямована дія на формування матеріально просторового,

житлового, рекреаційного, інженерно-комунікаційного середовища є метою створення оптимальних просторових умов для їх комплексної взаємодії.

Таким чином одним з головних завдань є управління даною складною системою співіснування всіх елементів. Як відомо система розселення реформується під впливом змін господарчих промислово-галузевих змін в результаті чого змінюється характер головного фігуранта поселень, збільшення міського населення і зменшення сільського. Нинішні темпи змін технологій ведуть до кардинальних змін виробничої сфери, ведення сільського господарювання, тому надпроблемою стає розміщення містоутворюючих об'єктів, не відповідно окремих міст, а як комплексне завдання вибору напрямку територіальної організації економічної бази різного рівня, сумісне з варіантами функціонально-просторової організації системи розселення.

Вивченість проблеми. Питання системності розселення в Україні, як уже було зазначено в попередній частині публікації, має достатню обґрунтовану базу. Початок минулого століття теорії урбаністів і дезурбаністів, тісна співпраця архітекторів, географів, економістів і соціологів - поява перших пропозицій регіональних розробок (1930-1932 рр.), (1947-1949 рр.). Дані розробки тісно пов'язані з науковою діяльністю Ейнгорна, Богорада Д., Станіславського А., Шелейховського Г., Бекетова О., Заблоцького Г., та інші. [1, 2, 14]

Підсумовуючи теоретичні і практичні передумови містобудівної діяльності в період 20-40-х років можна стверджувати, що вони стали основою для подальшої розробки як проектів районного планування так і систем розселення різних ієрархічних рівнів.

У 50-х роках ХХ ст. перші позиції в питаннях методології районного планування займає Українська школа на базі інституту “Діпромісто”. Новий етап розселення почався у 60-70-х рр. ХХ ст., а саме поєднання зусиль наукових досліджень у сфері містобудування, географії, економіки тощо.

Концепція “агломерування”, як спроба стримати зростання великих міст спочатку, була віддана жорсткій критиці, як перспективній, оскільки місця розселення і розміщення промисловості опирались тільки на економічну складову, а всі остальні території носили ресурсний характер.

Визначними вченими в цій галузі “районного планування” в цей період стали: Д. Богорад, В. Давидович, М. Дьомін, А. Ізраїлевич, В. Нудельман, Г. Фільваров, І. Фомін. [1, 2, 3, 4, 15, 16]

Незважаючи на всі протиріччя і неоднозначне відношення до процесів агломерування цей вид групового розселення сформульовано І. Фоміним у такій редакції: “Міська агломерація - своєрідна форма розвитку міст. Міста з їх

приміськими зонами утворюють територіальну єдність, тому це є особливим типом групового розселення.” [16]

У наукових дослідженнях останніх років, які мають вагомий доробок у сфері розвитку територіальних систем стали роботи І. Бистрякова, М. Гродзинського, В. Нудельмана, Ю. Палехи, Л. Руденка, В. Вадімова, Ю. Білоконя, Г. Лаврика, М. Дьоміна та інших. [19, 20, 21]

Виклад основного матеріалу. Відродження незалежності України принципово змінило пріоритети у плануванні та філософії просторового розвитку нашої держави і створило необхідні передумови для розробки національної стратегії планування на загальнодержавному рівні, що полягло, у першу чергу, в реалізації “Генеральної схеми планування території України” (1998-2001 рр.) затвердженої, як закон України (2002 р.). [5, 8, 9, 21]. Рис. 1.

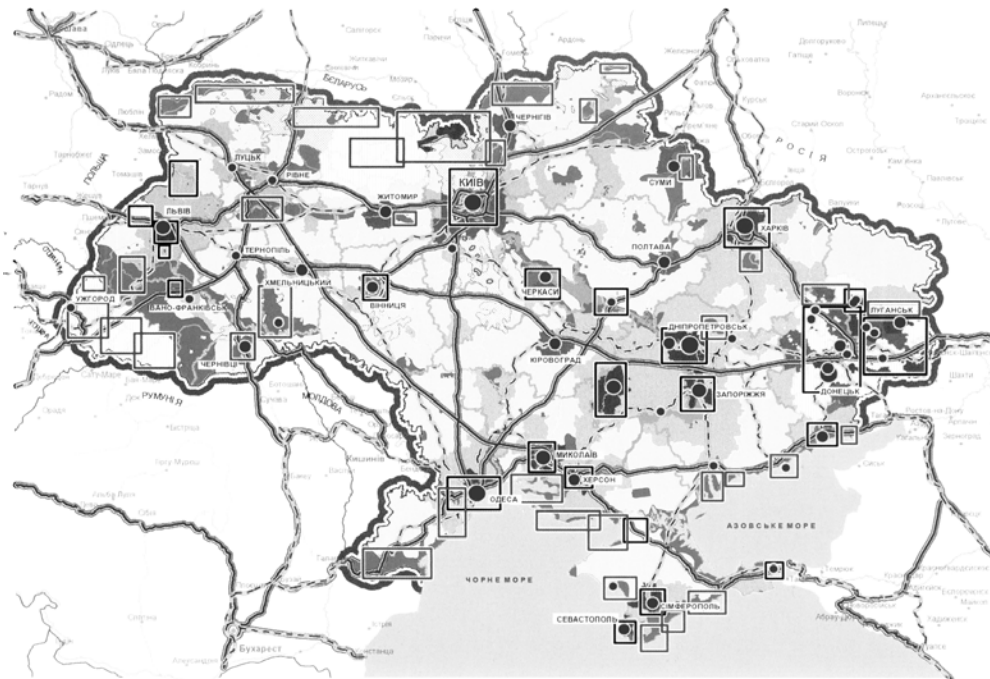


Рис. 1. Генеральна схема планування території України. Планувальна структура та види переважного використання території

“Генеральна схема планування України” включає близько 30 окремих схем, які відображають багатоаспектний аналіз проблем, передумови та обмеження планування території України; в ній розглянуто такі питання, як геостратегічне положення України, земельні, водні, лісові, рекреаційні та лікувально-оздоровчі природні ресурси, демографічний, науковий і виробничий, історико-культурний та туристичний потенціал, мережа населених пунктів, соціальна інфраструктура, інвестиційний комплекс, екологічна ситуація та техногенно-природна безпека. [19, 20, 21]

У наукових дослідженнях останніх років, крім вивчення сфери економіко-географічних аспектів, еколого-орієнтованого розвитку територіальних систем значна увага приділяється ряду інших важливих факторів, таких як екологічні, демографічні, нові адміністративні, соціальні, історичні тощо.

Визначено такі важливі чинники, як зміна клімату, невідповідність рівня соціально-економічного розвитку регіонів, зменшення чисельності населення за рахунок міграційних процесів “плаваючий” процес урбанізації і субурбанізації, занепад системи сільського розселення через розбалансованість земельних питань, відсутність сталої системи управління процесами розселення тощо. Саме ці та ряд інших питань стали безпосередньо в основі пошуку нових форм адміністративних змін, якими стали територіальні громади як первинна ланка системи розселення. Методологічним підходом створення планувальної моделі територіальної громади став принцип збалансованого розвитку територій (економічний, соціальний та екологічний). Сталий розвиток системи “людина-середовище” покладено в основу майбутніх стратегій розвитку територіальних громад. Важливим аргументом формування стратегій майбутнього є ресурсна спроможність територій та правильний підхід до її використання.

Поки що цей аргумент враховувався здебільшого теоретично через відсутність конкретного власника ресурсного потенціалу. А це дуже часто ставало причиною нераціонального використання ресурсів та вело до екологічних, а в подальшому соціальних, економічних, демографічних негараздів, ризик втрати головного аргументу.

Так, такий процес, як зростання урбанізованих територій за останні п'ятдесят років зріс майже в три рази, що змушує повернутися до проблем природозбереження, екології, відновлення природного потенціалу для створення здорового простору для існування людини.

Можливо, саме тому важливим напрямком майбутнього дослідження є визначення таких форм розселення, як “селищна”, “приміська”, “групова”, які обґрунтовують вибір визначення “об'єкта дослідження” - “групова форма розселення” (об'єднана територіальна громада), територіальна організація в умовах реформування місцевого самоврядування.

Теоретичною основою визначення характеру взаємодії таких системних понять, як “населення”, “поселення”, “середовище” в рамках “системи поселень територіальної громади місцевого рівня” розглядалася в дослідженнях Дьоміна М.М. та Сингаївської О.І., де дана система знань (урбаністика, теорія розселення, нормування міського середовища тощо). [4] Важливим в даному питанні є врахування, еволюційність цільових концепцій, планування територій (територіально-адміністративна, виробничо-індустріальна, екологоорієнтована, соціальна, управлінська тощо). Тому саме інтегральний показник оцінки

території на всіх рівнях їх рейтинг стратегічної відповідності та привабливості є надважливим для майбутніх робіт в сфері регіонального планування.

Досвід української містобудівної школи, як уже відмічалось раніше, щодо планування системи розселення різних ієрархічних рівнів (країна, область-регіон, група міських і сільських поселень) комплексної оцінки території, формування підсистем, розробка нормативних матеріалів для проектування систем розселення, вимоги інженерії, екології та інших сфер, створили досить міцну базу для створення нової стратегії, нової Генеральної схеми України у відповідності до нових адміністративно-територіальних умов. Повертаючись до фундаментальних досліджень, в яких було визначено головні етапи містобудівної теорії регіонального планування як системи парадигм.

Ю.М. Білоконь виділяє наступні: [21]

- соціально-політична;
- функціонально-планувальна;
- методологічна, парадигма науково-прогнозних шляхів розвитку розселення;
- глобальної екологізації містобудівних питань;
- повернення до культурологічної складової містобудування;
- адміністративного впорядкування територій та містобудівної діяльності.

Сьогодні виникла нагальна потреба доповнення, виходячи з надскладних умов пошуку нових стратегій розвитку країни на всіх рівнях. В даному випадку такою є парадигма соціологізації суспільства, яке є основним фігурантом організації системи розселення.

Поняття не є новим, але йому надається функція самоуправління та самоорганізації елементів населення на всіх рівнях. Особливо це важливо на місцевому рівні - об'єднаних територіальних громад. Моделюючий процес соціологізації самодостатнього елемента системи розселення важливо врахувати простір і сферу діяльності кожної людини як складової процесів економіки, соціології, екології тощо. Соціологізація простору передбачає можливість знаходити своє місце в стратегії розвитку елемента розселення незалежно від віку, професійної підготовки, суспільних уподобань, віри та іншого, як повноцінного і необхідного, що формує цілісність, наприклад територіальної громади. Тому адміністративно-територіальна реформа для створення нової парадигми в основі має формуватись на соціологізації суспільства в просторі. Простір це те, що об'єднує життя і діяльність суспільства - працю, відпочинок, проживання, обслуговування тощо, а не упорядковані в нормативні шаблони елементи урбанізації.

Суспільство сьогодні стало на дивну позицію у відношенні до сфери свого проживання, діяльності, якісних характеристик обслуговування, бажання віддавати і вимоги до споживання. Стабільними залишаються функції, хороші умови проживання, відпочинку і мабуть все. Кожен індивід отримує свою професію, виходячи дуже часто не з своїх “ресурсних” можливостей, а з кон'юнктурних особливостей часу або стану суспільства. Як правило, більшість в кінцевому варіанті задоволені своєю діяльністю, якщо говорити алегоріями, то кожен будує свій “Ноїв ковчег” і впевнений, що він у нього самий досконалий. Цей ліричний відступ зовсім не випадковий, тому що людське життя коротке і кожна людина проживає відповідно своїх критеріїв, а містобудівна діяльність це процес організації різноманітних сфер діяльності суспільства в цілому на багато поколінь. Мабуть, ця алегорія з ковчегом найкраще підходить до процесів, які лежать в системі нормативних та законодавчих процесів у сфері містобудування та регіонального планування.

На даний час в Україні прийнято велику кількість законів, поправок до них, постанов змін до норм, а занепад містобудівного і регіонального планування або залишається на старих засадах, або діє в угоду якимось доволі сумнівним забаганкам, думкам, які видаються за загальну стратегію. А потрібно всього одне - закон має бути законом і працювати як закон, а не як інструмент для проштовхування дій, які зовсім не характерні йому або навіть близько не знаходяться в сфері його діяльності.

Можна ще багато нарікань вести на сьогоднішній день в містобудівній сфері, де проходить незрозуміла боротьба чи то на визначення хто більш екстравагантне придумас, чи як зробити, щоб нічого не робити, який закон придумати, щоб одні виконували, а інші дуже просто обходили і багато ще таких протиріч.

Принцип один - виступив, запропонував, проголосував і сидиш задоволений, що справа зроблена, а результат в геометричній прогресії відходить в забуття. От тут то закрадається думка, якби це не стало головною проблемою в майбутньому, а доля регіонального планування ой яка буде важкою, але необхідною.

Хотілося б навести пару прикладів, а що ж в інших країнах з законодавчою та нормативною базою містобудівного та регіонального планування.

Велика Британія – основними документами, які регламентують містобудівну діяльність, є “Закон про планування територій” – 1990 року; на місцевому рівні “Правила планування територій” – 2012 року; “Порядок планування територій” – 2015 року; ”Дозвільна система”, “Закон про планування та обов'язковий викуп” – 2004 року.

Бельгія – відсутній кодекс, який би на рівні країни встановлював загальні правові засади містобудівної діяльності. Проте столичні регіони мають свою власну збірку законів з питань забудови території місць так звані кодекси. Так Фламандський кодекс охоплює просторове планування, містобудування, управління водними ресурсами (управління водними ресурсами – екологія), оцінка впливу на довкілля життєдіяльності людини. За законом приймається регіональний просторовий план.

Брюссельський кодекс – облаштування території (2019 р.) – планування територій, регіональні та муніципальні норми, дозволи, сертифікати, інвентаризація, реєстр майна і багато іншого з діяльності суспільства тут же, перелік порушень і штрафи. Кодекс налічує 360 статей.

Валлонський кодекс територіального розвитку, містобудування та культурної спадщини (2019 р.). Складається з розділів: загальні положення; загальна концепція впорядкування території; регіональні правила забудови, планування територій, комунальні правила забудови, план забудови міста та умови його скасування; перелік містобудівних норм на рівні регіону міста, комуни; і п'ятий розділ – опис дозволів на містобудівну діяльність, які включають проектну документацію.

Відповідно, також документація по землеустрою і по захисту культурної спадщини, енергетичної ефективності споруд і будівель, система управління складання загального плану комунального устрою, положення про план розвитку громад.

В Україні розмова про містобудівний кодекс починається уже не один рік і, таке відчуття, навіть і кроку не зроблено вперед. Здається, відсутня стратегія, а що це таке, а чи не буде від цього погано, а буде це закон чи тільки дорадчий документ і так далі. Хочеться вірити, що черга дійде до нього і у нас. А поки що. До 2010 року регіональна політика України була спрямована на формування країни як суб'єкта на “шовковому” шляху схід-захід та частково південь-північ. Модель планувальної організації запропоновано Ю.М. Білоконем враховувала регіональні особливості співпраці з країнами сусідами (Рис.2). Як результат запропоновані концептуальні транспортні коридори з розвинутою виробничою, політичною, соціальною та природною інфраструктурою, особливий статус та обґрунтована співпраця на прикордонних територіях за взаємовигідними інтересами - пропозиції планувальної організації транспортного простору.

Рух містобудівної і регіональної політики відповідав рішенням Європейської “Хартії регіоналізму”. На міжнародній асамблеї було визначено поняття терміну “регіон - це територіальне утворення, встановлене згідно з законодавством на рівні, який є безпосередньо нижчим після державного і

наділене правом політичного самоврядування”; “регіон” повинен визнаватися національною конституцією або законодавством, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційну структуру”. [12]

На сьогодні регіональна діяльність є однією з організаційно-планувальних форм Європейської інтеграції, задекларовано створення міждержавних регіонів. Світовий досвід свідчить про те, що в багатьох регіонах активно розвивається процеси урбанізації територій, відбуваються зростання міст, які перетворюються у суцільні “урбанізовані коридори” або “міста регіони”, “транспортні коридори”.

Всі вище представлені у світовій практиці форми розселення (від найпростіших містобудівних утворень - малих міст і селищ до міських агломерацій, конурбацій, міст-регіонів, урбанізованих коридорів) є передумовами для формування нової моделі, планувальної інтеграції України в структуру Європейського простору, удосконалення існуючих містобудівних утворень системи розселення локального рівня, до яких належать і групові форми розселення, які утворюються в результаті нової адміністративної реформи в межах територіальних громад. (Рис.3)

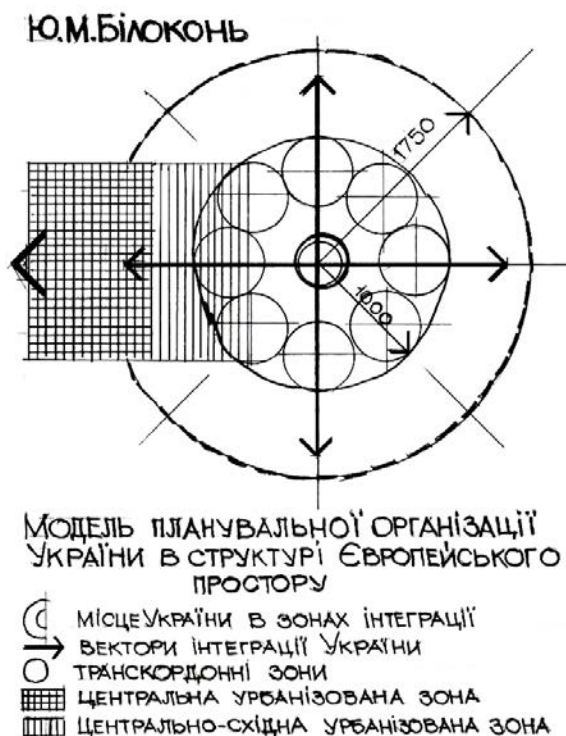


Рис. 2. Модель планувальної організації України в структурі Європейського простору.

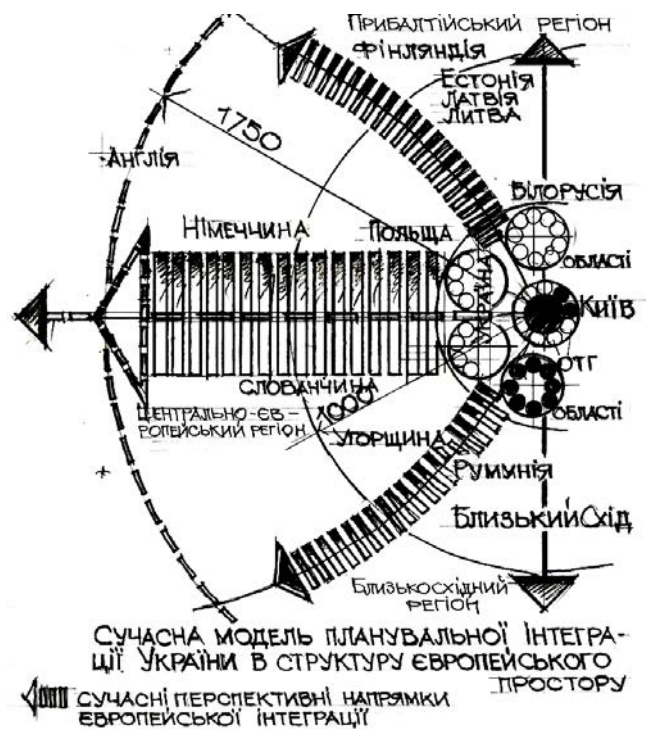


Рис. 3. Сучасна модель планувальної інтеграції України в структурі Європейського Союзу

Нинішня надскладна ситуація в черговий раз змушує вносити радикальні корективи в систему містобудівного та регіонального планування. Необхідність

розробки нової Генеральної схеми розселення як основного закону розвитку всіх сфер країни. І тут ціла низка запитань з позиції вихідних ресурсних питань: що в основі економічного розвитку, як упорядкувати міграційні процеси, якою буде демографія, соціальна сфера, освіта, збереження, відновлення врешті-решт відбудова зруйнованого та інше. Життя ставить основні виклики сьогодення перед містобудівною діяльністю:

1. Конкурентоспроможність, якість, реалістичність, максимальна реалізація проектної документації на інноваційній основі, підтримці бізнесу всіх рівнів та цифрового переобладнання, інформаційного ресурсного простору.

2. Екологічна країна, енергетична реконструкція на засадах незалежності, стале відновлювальне використання ресурсів, перехід на нові технології в рамках передових світових зразків.

3. Мобільність на всіх рівнях від місцевого до регіонального і незалежність від непередбачуваних ситуацій та можливість самоорганізації до відновлення та розвитку в системі розселення країни.

4. Соціальний розвиток міст, районів, регіонів в залежності від ресурсної спроможності та потреб суспільства, сучасне обладнання для відновлення професійного навчання та розвитку вищої освіти.

5. Процес урбанізації, зупинити стагнацію і занепад сільського розселення, розвиток міст як сучасних центрів економічного, соціального організуючого потенціалу у відповідності до потреб людини.

Взагалі в основі даних викликів має бути людина. Це ми відчуваємо сьогодні, а ще більше, проявиться важливість людського фактору після відновлення сталого мирного життя.

Заключення. В закладенні, мабуть, не зовсім правильним було б просто сказати, що було погано, а що добре, а що ще буде краще, якщо ми або приймемо якийсь закон, або затвердимо норми. Нинішня ситуація надважких процесів країни: захистити, допомогти, передбачити.

Сьогодні суспільство України не тільки об'єдналось, але й проявились більш чіткі межі між різними категоріями: діти і дорослі, жінки і чоловіки, люди похилого віку, люди, які віддають своє життя за всіх нас і, на жаль, люди яких не хотілося б бачити рядом. Як жити, коли суспільство таке різноманітне, де жити, як відновитись, не духовно, а матеріально, що об'єднає та надасть бажання розвиватись, працювати, відпочивати.

І тут відповідь може бути одна, характерним для нашого суспільства було завжди єдність, розум, сталість, а основним стратегічним принципом має стати соціалізація всіх сфер діяльності, життя, відносин тощо. Питання соціологізації як стратегічної основи містобудівної та регіональної діяльності буде

продовженням серії: що ми досягли (історія), що ми маємо (сьогодення) і, що ми хочемо в своїх мріях та виходячи з наших можливих ресурсних потенціалів.

Список літератури

1. Богорад Д.И. Районная планировка: вопросы планировки промышленных районов. Госстройиздат, М.: 1960. 21 с.
2. Богорад Д.И. Конструктивная география района. Основы районной планировки. Мысль, М., 1965, 407 с.
3. Демин Н.М. Современные агломерации. Миф или реальность. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб.наук.праць Логос, Київ, 2012. Вип.22. С. 9-18.
4. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Будівельник, Київ, 1991, 185 с.
5. Закон України “Про Генеральну схему планування території України” (2002 р.) Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>
6. Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” №157-VIII від 05.02.2015: Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
7. Коліушко І.Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія, Факт, Київ, 2002 р. 260 с.
8. Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Логос, Київ, 2009, 107 с.
9. Куйбіда В.С., Нагода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав членів Ради Європи. Збірник нормативно-правових актів і науково-економічних матеріалів з питань територіального розвитку та просторового планування. Київ, 2009, 176с.
10. Панченко Т.Ф. Містобудування. Довідник проектувальника. Укрархбудінформ. Київ, 2001, 192 с.
11. Панченко Т.Ф., Яценко В.О. Принципи та планувальні моделі формування нового типу локальних систем розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник, Київ, 2019. Вип.54. С. 352-364.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від серпня 2014 р. №385 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.”.
13. Проект Закону про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70936&pf35401=541742>
14. Станиславський А.И. Развитие районной планировки в Украинской ССР - Градостроительство и районная планировка: сб. науч. трудов. Будівельник, Київ, 1967, с. 43.
15. Фильваров Г.И. Закономерности пространственной организации социально-производственного комплекса города. Автореф. дис. докт. арх. 180004. 1990, 49 с.

16. Фомін І.О. Основи теорії містобудування: посібник. Наукова думка, Київ, 1997, 190 с.
17. Яценко В.О. Еволюціонізм наукових досліджень розвитку та управління територіями на регіональному рівні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 31. с. 116-129.
18. Яценко В.О. Трансформація парадигми містобудівного планування в нових соціально-адміністративних умовах. Містобудування та територіальне планування. Наук. тех. зб. Київ, 2018. Вип. 66. с. 681-689.
19. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (Сутність та значення). Навчальний посібник за редакцією І.О. Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. 216 с.
20. Білоконь Ю.М. Планування території України на сучасному етапі. Будівництво України, Київ, 1998. Вип. 6. С. 20-22.
21. Білоконь Ю.М. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос. Київ, 2003. 246 с.
22. Адміністративно-територіальний устрій країн Прибалтики та центральної Європи. Матеріали круглого столу, що проводився фракцією “Регіони України”. Всеукр. благодійний фонд “ДІАЛОГ”, Київ, 2003, 26 с.

Doctor of Architecture, Professor **Mykola Demin**,
Doctor of Architecture, Professor **Viktor Yatsenko**, **Berova Polina**,
Kyiv National University of Construction and Architecture

REGARDING THE CURRENT STATE OF URBAN PLANNING AND REGIONAL ACTIVITIES IN UKRAINE

This research paper examines the peculiarities of urban and regional planning activities in modern conditions. The importance of studying the preliminary stages of project research and educational activities that form a sustainable basis for urban planning and regional planning is considered: the field of economics, sociology, geography, ecology and engineering.

It is determined how the instability of their development affects the sustainable development of the human-environmental settlement system as a whole. The existing forms of settlement, such as settlement, suburban, group-territorial community, and their place in the general system of settlement - region, country - are considered. As a strategy of modern development, the paper considers the process of sociologization of the space in which society lives.

The current state of public interests in the space in which people live, work, and rest is considered. The main legislative and regulatory institutions of the advanced

European countries that have managed to put urban planning and regional activities as one of the main prospects for development are presented.

The importance of creating the Urban Planning Code of Ukraine as a sustainable law is beyond doubt. The author proposes a model of planning organization of Ukraine in the structure of the European space as a model of integration. The main challenges of today's society to urban planning activities are formed: competitiveness, environmental friendliness, mobility, sociologization, sustainable urbanization. At the heart of the challenges posed by today's urban planning activities should always be a person and the space in which he or she organizes his or her existence.

Keywords: Urban planning; regional planning; settlement; city; society; urban planning code; ecology; territorial community; law; sociologization.

REFERENCES

1. Bohorad D.I. Rayonnaya planirovka: voprosy planirovaniya yndustrialnykh rayonov. Hosstroyzdat, M.: 1960. 21 p. {in Ukrainian}
2. Bohorad D.I. Konstruktyvnaya heohrafiya rayona. Osnovy rayonnoho planuvannya. Mysl, M., 1965, 407 p. {in Ukrainian}
3. Demyn N.M. Sovremennye ahlomeratsyy. Mif abo realnist. Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrayiny: zb.nauk.prats Lohos, Kyiv, 2012. Vol. 22. P. 9-18. {in Ukrainian}
4. Demyn N.M. Upravlenye razvytyem hradostroytelnykh system. Budivelnik, Kyiv, 1991, 185 p. {in Ukrainian}
5. Zakon Ukrayiny "Pro Heneralnu skhemu planuvannya terytoriyi Ukrayiny" (2002) Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14> {in Ukrainian}
6. Zakon Ukrayiny «Pro dobrovilne ob"yednannya terytorialnykh hromad» №157-VIII vid 05.02.2015: Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. {in Ukrainian}
7. Koliushko I.B. Vykonavcha vlada ta problemy administratyvnoyi reformy v Ukrayini: monohrafiya, Fakt, Kyiv, 2002 r. 260 p. {in Ukrainian}
8. Kuybida V.S., Bilokon YU.M. Terytorialne planuvannya v Ukrayini. Yevropeyski zasady ta natsionalnyy dosvid. Lohos, Kyiv, 2009, 107 p. {in Ukrainian}
9. Kuybida V.S., Nahoda V.A., Tolkovanov V.V. Rehionalnyy rozvytok ta prostorove planuvannya terytoriyi: dosvid Ukrayiny ta inshykh derzhav-chleniv Rady Yevropy. Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv i naukovykh ekonomichnykh materialiv z pytan terytorialnoho rozvytku ta prostorovoho planuvannya. Kyiv, 2009, 176 p. {in Ukrainian}

10. Panchenko T.F. Mistobuduvannya. Dovidnyk proektualnyka. Ukrarkhbudininform. Kyiv, 2001, 192 p. {in Ukrainian}
11. Panchenko T.F., Yatsenko V.O. Pryntsypy ta planovi modeli formuvannya novoho typu lokalnykh system rozselennya v Ukrayini. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya: nauk.-tekhn. zbirnyk, Kyiv, 2019. Vol. 54. P. 352-364. {in Ukrainian}
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid serpnya 2014 r. №385 “Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi stratehiyi rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku”. {in Ukrainian}
13. Proekt Zakonu pro porядok vyrishennya pytan administratyvno-terytorialnoho ustroyu Ukrayiny. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70936&pf35401=541742> {in Ukrainian}
14. Stanislavskyy A.I. Razvytye rayonnoy planyrovky v Ukraynskoy SSR - Hradostroytelstvo y rayonnaya planyrovka: sb. nauch. trudov. Budivelnik, Kyiv, 1967, 43 p. {in Ukrainian}
15. Filvarov H.Y. Zakonomernosti prostorovoyi orhanizatsiyi sotsialno-vyrobnychoho kompleksu mista. Avtoref. dys. dokt. arkh. 180004. 1990, 49 p. {in Ukrainian}
16. Fomin I.O. Osnovy teorii mistobuduvannya: posibnyk. Naukova dumka, Kyiv, 1997, 190 p. {in Ukrainian}
17. Yatsenko V.O. Evolyutsionizm naukovykh doslidzhen rozvytku ta upravlinnya terytoriyamy na rehionalnomu rivni. Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrayiny: zb. nauk. prats. Kyiv, 2016. Vol. 31. P. 116-129. {in Ukrainian}
18. Yatsenko V.O. Transformatsiya paradyhmy mistobudivnoho planuvannya v novykh sotsialno-administratyvnykh umovakh. Mistobuduvannya ta terytorialne planuvannya. nauk. tekhn. zb. Kyiv, 2018. Vol. 66. P. 681-689. {in Ukrainian}
19. Bilokon YU.M. Rehionalne planuvannya (Sutnist ta znachennya). Navchalnyy posibnyk za redaktsiyeyu I.O. Fomina. Ukrarkhbudininform, Kyiv, 2001. 216 p. {in Ukrainian}
20. Bilokon YU.M. Planuvannya terytoriyi Ukrayiny na suchasnomu etapi. Budivnytstvo Ukrayiny, Kyiv, 1998. Vol. 6. P. 20-22. {in Ukrainian}
21. Bilokon YU.M. Rehionalne planuvannya. Teoriya ta praktyka. Lohos. Kyiv, 2003. 246 p. {in Ukrainian}
22. Administratyvno-terytorialnyy ustriy krayin Prybaltyky ta tsentralnoyi Yevropy. Materialy kruhloho stolu, shcho provodylasya fraktsiyeyu “Rehiony Ukrayiny”. Vseukrayinskyy blahodiyunnyy fond “DIALOH”, Kyiv, 2003, 26 p. {in Ukrainian}